

Муниципальное бюджетное дошкольное образовательное учреждение Центр развития
ребенка «Тускул» с. Крест – Кытыл.
Муниципального образования Намский улус. Республика Саха (Якутия)

Бырайыак.

**Тиэмэтэ: Тыл оонньуутун нeнүe oбo ситимнээх сагатын
сайыннарыы.**

Онордо «Тускул» уһуйаан иитээччитэ:

Харитoнoвa Мaрфa Никoлaевнa

1 категориялаах иитээччи

2024 с.

Ихинээбитэ

- Киирии тыл.
 1. Сүрүн чааһа.
 2. Үлэ ыытыллар өрүтэ.
 3. Төрөөбүт төрүт тылын оҕо бэйэтин сааһыгар сөптөөх билиилэрэ, сатабыллара. (Мониторинг)
 4. Бырайыак мониторинга
 5. Бырайыак сүннүүнэн оонньуулар көрүннэрэ.
Тылы сайыннарар оонньуулар.
 6. Түмүк.

Кириин тыл.

Оҕо сааска киһи оонньоон үөрэнэр сайдар кэмэ. Оҕолор сүрүн дьарыктарынан оонньоу буолар. Ханнык баҕарар оонньоу иитэр-үөрэтэр ис хоһоонноох.

Оҕо 5-6 сааһыгар өйүгэр ингэриитэ, онорон көрүүтэ өйгө тутуута-болҕомтото, өйдүүр дьобура оонньоунан сайдар. Билинни кэмнэ оҕо компьютер, телевизор иннигэр элбэхтик олорор. Бэлэм информацияны ыла үөрэммит оҕо толкуйдуур айар дьобура сыппыыр.

«Оҕону төһөнөн эрдэ өй, остуол ,тыл оонньоутугар угуйабын да, кини соччонон сытыы, имигэс өйдөөх, билбитин сатаан олоххо туһанар, инникитин өтө көрөр кыахтаах дьингээх үрдүк интеллектээх киһи буола улаатар.» Б.П.Никитин.

Биһиги үлэбитигэр туттар оонньоуларбыт өбүгэбит культуратын сорҕото буолар. Оҕону норуот оонньоуларынан иити олуc элбэх туһалаабын Улуу педагогтар Р.Н.Волков, Е.И.Тихеева, А.П.Усова уо.д.а. үлэлэригэр ыйыллар.

Детсад саастаах оҕолор тугу барытын оонньоу нунуе ылыналлар. Оҕолор бу саастарыгар билиини-көрүүнү эттэригэр-хааннарыгар куускэ ингэринэллэр. Оонньоу - кинилэр үлэлэрэ, олохторо.

Онон оҕолорго сөптөөх тыл оонньоулар оҕо тылын саппааһа, айар толкуйдуур, ойуулаан-дьүһүннээн, уобарастаан өйдүүр дьобурдара сайдарыгар, сананы билэллэригэр-айалларыгар тирэх буолар. Маны тэнэ булугас өйүн эрчийэн, тыл баайын баһылаан, баай тыллаах үтүө дьон буолалларыгар көмөлөһөр.

Тыл – киһи айбыт биир эриэккэс көстүүтэ. Саха омук тыла баай, кэрэ, хомоҕой. Киһи төрөөбүт тылын диринник билэр да, соччонон кинини ытыктыыр. Тылы – өһү оҕо эрдэхтэн чочуйар наада. Оҕо тылын – өһүн сайыннарага тыл оонньоутун суолтата олуc улахан, оонньоу оҕо саамай таптыыр, үлүһүйэр дьарыга буолар.

Тыл оонньоулар оҕо тылын саппааһа, айар, толкуйдуур, ситимнээн кэпсиир, ойуулаан-дьүһүннээн, уобарастаан өйдүүр дьобура сайдарыгар, элбэҕи билэригэр, айарыгар олуc наадалаах уонна тирэх буолар. Оҕо булугас өйүн эрчийэн, тыл баайын баһылаан төрөөбүт тылын үйэтитэр, сахалы тынныыр баай тыллаах дьон буолалларыгар көмөлөһөр. Оҕону кыра сааһыттан эрчийдэххэ, үөрэттэххэ туһунан толкуйдаах, сайдыылаах, билиилээх буола улаатар. Итиннэ тыл оонньоута улахан олугу уураар.

Оҕо тылын-өһүн сайыннары; оҕо онорон көрөр, толкуйдуур, өйгө хатыыр дьобурун, болҕомтотун сайыннары буолар.Тыл оонньоутун анал дьайымалга, улахан киһи оҕону кытта бииргэ дьайымалыгар ситимнээн күннэтэ тутуннаха оҕо билиитэ ханыыр, сайдан иһэр, тылын саппааһа байар. Ол курдук тыл саппааһын байытыга, дорҕоону чуолкайдык санарарга, тылы сүһүөххэ сөпкө араарарга, толкуйдуур дьобуру сайыннарага тыл оонньоуларын ытыахха

сөп. Ону таһынан тыл оонньуутугар сөптөөх остуол оонньууларын, ребустары, кроссвордтары оҕо олус сэнээрэр уонна интэриэһиргиир.

Оҕо кыра эрдэбиттэн чуолкайдык сангара үөрэннэбинэ, кими баҕарар кытта холкутук кэпсэтэр, наадатын быһаарсара да быдан чэпчэки буолар. Оҕо төрөөбүт тылынан чуолкайдык сангарарын таһынан, ситимнээх сангатын сайыннарыыны араас эрчиллиилэр, тыл оонньууларын нөнгүө ыытар ордук. Хас биирдии оҕо уратытын учуоттаан үлэ ыытыахха сөп. Эрчиллиилэри тылы сайыннарыы дьайымалларыгар уонна сайыннарар эйгэлэригэр көңүл оонньуу кэмигэр ыытыахха сөп. Оҕо барыта сангарарын, бэйэтин санаатын этэрин ситиһэр инниттэн бөлөхтөргө арааран эбэтэр биирдиилээн оонньотор ордук.

1.Сүрүн чааһа

Сыала:

- Тыл оонньууларын көмөтүнэн оҕоҕо төрөөбүт ийэ тыл кэрэтин, баайын билиһиннэри, ситимнээн сангарар сангатын сайыннарыы.

Бырайыак соруктара:

- Ситимнээн сангарар санганы сайыннарарга сыһыаннаах анал программалары, методическай литературалары, дидактическай пособиелары наардааһын, ааҕыы, үөрэтии, ырытыы ;
Ситимнээх санганы сайыннарарга аналлаах оонньуулары көрдөөһүн, талан ырытыы, айан оноруу.
Оҕо ситимнээх сангатын, тылын саппааһын баайын, дорҕоону чуолкайдык сангарарын уонна уус-уран айымньыны билэрин кэтээн көрүү мониторинг.

Бырайыак уһулуччу суолтата:

- Оҕону чуолкайдык сангарарга кэнники кэмнэ да, урукку да сылларга иитээччигэ, төрөппүккэ биир улахан суолталаах үлэ хайысхатын быһыытынан биллэр. Оҕону теруебуттэн кэпсэтэ-кэпсэтэ көрүү-истии, арыый улаатан истэбинэ улахан киһи курдук кэпсэтии эрэ баар буоллаҕына оҕо түргэнник сангарар, сайдар. Билинни кэмнэ оҕо төрөппүтүн, чугас дьонун кытта кэпсэтиитэ быдан аҕыйаан, үгүс төрөппүт оҕотугар телефону биэрэн аралдытар угэстэммитэ ордук улахан харгыһы онордо. Ол түмүгэр оҕо төрөөбүт тылынан чуолкайдык сангарбат буола улаатар. Ютуб, мультит тылынан сангарар оҕо элбээн иһэрэ киһини сэрэхэдитэр. Чуолкайдык сангарбат оҕо кэпсэтэригэр уонна кими баҕарар кытта алтыһарыгар үгүс харгыһы, мэхэйи, эрэи көрсөр. Онтон сылтаан оҕо майгыта уларыыр, кыбыстанһан эбэтэр киннээх да буолуон сөп.

Төрөөбүт ийэ тылын умнубут, төрүт культуратын сүтэрбит омук кута – сүрэ кэхтэр, сизэр – майгыта уларыыр. «Ийэ тыл диэн оҕо төрүт өйүн, туох баар дьобурун, удьуор тыһынын арыыр күлүүс буолар». Күлүүһэ

суох хатыылаах ааны кыайан аспаккын, онон ийэ тылын билбэт оҕо майгыта, өйө, дууһата эмиэ хатыылаах аан курдук, онно ким да сатаан киирбэт. Омук быһыытынан төрөөбүт ийэ тылбытыгар интэриэс үрдээтэ. Билинни төрөшпүттэр оҕолоро лоп-бааччы ситимнээн, бэйэлэрин санааларын сааһылаан сангарар буолалларыгар бажалара улахан, ол гынан баран оҕо сангарар саната күн – түүн мөлтөөн иһэрэ киһини долгутар. Оскуолаҕа киириэн иннинээҕи саастаах оҕо барыны бары сэнээрэр, түргэнник ылынар кэмэ, онон бу кэми куоттарбакка төрөөбүт ийэ тылын – өһүн, сүөгэйдэ – сүмэтин оҕо интэриэһтээхпит. Оҕо төрөөбүт ийэ тылынан көнгүл сангаран, бэйэтин саастыылаахтарын уонна дьон – сэргэ иннигэр толлубакка – симиттибэккэ санаатын сааһылаан этэ үөрэниэхтээх, оччоҕо кини ситимнээх, ылынарарылаах саната, бодоруһар сатабыла сайдар, билиигэ-көрүүгэ тардыһыта уһуктар, дьонно – сэргэҕэ сизэрдээхтик сыһыаннаһарга иитиллэр

Бырайыак сонун өрүтэ:

Оҕо уонна иитээччи, оҕо уонна төрөшпүт бииргэ куолаан айбыт муспут оонньууларын улэбэ киллэри.

Бырайыак ытыллалар сирэ:

Нам улууһа, Кириэс -Кытыл нэһилиэгэ, «Тускул» оҕо уһуяана.

Бырайыак кыттыылаахтара:

«Тускул» оҕо уһуяанын улахан, бэлэмнэнии бөлөх иитиллээччилэрэ, төрөшпүттэрэ.

Бырайыак кэмэ:

икки сыл 2022-2024 с.с

2. Үлэ ытыллалар өрүтэ:

Оонньуу – оҕо саас биир быстыспат аргыһа буолар. Оонньууттан оҕо дуоһуууну ылар, оонньуу нөнгүө оҕо эт-хаан өтгүнэн сайдар, олоҕу-дьаһаҕы, үлэни-хамнаһы кыра эрдэбиттэн билэр, доҕотторугар, дьонно-сэргэҕэ киһилии сыһыаннаһар буола улаатар.

Бырайыакка киирэр оонньуулар чопчу сыаллаах-соруктаах, ис хоһоонноох буолуохтаахтар. Оонньуулары ытыллалар дьайымаллары кытта сөптөөхтүк алтыһыннаран, көнгүл оонньууларга таба киллэрэн биэрдэххэ үлэ ордук көдүүстээх буолуоҕа. Төрөөбүт тылынан ситимнээн сангарар сананы сайыннарыы сүрүннээн 6 салааҕа арахсыан сөп, онно тыл оонньууларын, дидактическай остуол оонньууларын, хамсаныылаах оонньуулары төрөшпүтү кытта айаммыт, саха төрүт оонньууларын уонна атын омук оонньууларын киллэрэн биэрэбит. Ол курдук:

1 салаа. Тыл үөскээһинин кытта билсии. Оонньуу нөнгүө киһи хамсыыр харамайтан уратыта – сангарар тыллаах диэн, аан дойдуга араас тыллаах элбэх омуктар олороллорун билиһиннэри, кинилэр тыллара уратылаах, онтон биһиги төрөөбүт ийэ тылбыт – саха тыла буолар диэн өйдөбүлү тиэрдии буолар.

Оџону – саха буоларынан киэн туттарга, атын омуктарга убаастабыллаахтык сыһыаннаһарга иитии, сэмэйдик сахалыы сангаран сөбүү-махтайыы, үөрүү-көтүү, үтүө санааны үллэстии сатабылларыгар үөрэтии буолар.

2 салаа. Кэпсэтии көрүгнэрэ. Бу салааҕа, киһи санаатын сангаран уонна суруйан биллэрэрин, санарыллыбыт сана төннүбэтин, өйгөр хатаатаххына эрэ хааларын, сангарар киһи сирэйин-харабын уларыйыытын, туттара-хаптара кэпсэтэригэр көмөлөһөрүн, сороџор мэхэйдиирин өйдөтүү. Киһини тас көрүгүттэн уйулҕатын туругун (үөрүүнү, хомойууну, соһуйууну) арааран билэргэ, киһи уйулҕатын туругун ойуулуурга-дьүһүннүүргэ үөрэтии буолар.

3 салаа. Сиэрдээх санаҕа иитиллэбит. Оонньуу көмөтүнэн эйэбэс тыллары күннээџи олоххо тутуннара үөрэтии, ыалга сылдыы сиэрин билиһиннэрии, дьонно-сэргэбэ сэмэй сыһыанна иитии, уолу уол курдук, кыһы кыыс курдук иитэргэ болџомтону туһайыы, норуот сиэригэр-туомугар үөрэтии, атын киһи үчүгэй өрүттэрин, майгытын-сигилитин, айылҕа кэрэ көстүүлэрин бэлиэтии көрөн ойуулуур дьөбүрдэрин сайыннарыы буолар.

4 салаа. Сатаан истэр сатабыл. Атын киһи санатын өйдөөн-дьүүллээн, болџойон истэригэр үөрэтии. Сэхэргээччини сэнээрээһин уонна сэргээһин, остуоруйаны, олонхоттон быһа тардыылары, хоһооннору, ырыалары сатаан истэр, кэрэхсиир сатабылларын сайыннарыы.

5 салаа. Кэпсэтэ үөрэнэбит. Оонньуу нөгүө кэпсэтии культууратыгар үөрэтии, сангарарга куолаһы түгэнигтэн көрөн араастаан уларытыы, иэйиини таба тиэрдии сатабылларыгар уһуйуу, хоһоон, олонхо тэтимнэрин, түргэн, бытаан санарыы, болџомтону тардыы ньымаларыгар үөрэтии, кэпсэтии кэмигэр сөптөөхтүк туттар-хаптар, кэпсэтиини саҕалыыр уонна түмүктүүр үөрүйэхтэрин инэрии.

6 салаа. Бодоруһа үөрэнэбит. Дьон-сэргэ сылдыар сиригэр саха сиэринэн сэмэйдик туттарга-хаптарга, элэккэй буоларга үөрэтии, улахан дьону, бэйэ саастыылаахтарын кытта бодоруһарга уһуйуу, кырдыаҕаска-кыаммакка бэйэтин санаатыттан көмөлөһөр баҕатын уһугуннарыы, бэйэ быһыытын-майгытын сөпкө сыаналыырга, куһаҕан быһыыны сүөргүлүүргэ үөрэтии.

5. Бырайыак сүннүүнэн оонньуулар көрүгүнэрэ Тылы сайыннарар оонньуулар

Оонньуу – оҕо саас биир быстыспат аргыһа буолар. Оонньууттан оҕо дуоһуйууну ылар, оонньуу нөҕүө оҕо эт-хаан өттүнэн сайдар, олоҕу-дьаһаҕы, үлэни-хамнаһы кыра эрдэбиттэн билэр, доҕотторугар, дьонго-сэргэбэ киһилии сыһыаннаһар буола улаатар. Бырайыакка киирэр оонньууларбыт чопчу сыаллаахтар-соруктаахтар, ис хоһоонноохтор. Төрөөбүт тылы сайыннарыыга 3 салааҕа араардым, онно тыл оонньууларын, дидактической остуол оонньууларын, хамсаныылаах оонньуулары киллэрэн биэрдим.

- Ого айан кэпсиир дьогурун уонна ситимнээх саҕаны сайыннарыыга оонньуулар
- Тыл саппааһын байытыыга оонньуулар
- Тулалыыр олоҕу кытары билиһиннэриигэ оонньуулар
- Олонхо тылыгар – өһүгэр оонньуулар
- Эргэрит тылларга оонньуулар.

«Килиэккэ устун айан»

Ананар: 4-7 саастаах оҕолорго

Оонньуу сайыннарар кыаҕа: Ойууну көрөн, оҕо ойуулаан кэпсиир дьогура сайдар, хайысханы (уна, ханас, иннигэр, кэннигэр) быһаара үөрэнэр, килиэккэни өйдөөн көрөр, ааҕар, тарбах бытархай быччыннарын сайыннарар. Бэйэ бэйэбэ убаастабыллаахтык сыһыаннаһар.

Туттуллар матырыйаала: Килиэккэлээх хонуу, ахсааннардаах кубик, күн уонна былыттаах күн ойуулаах жетоннар, кыра ойуулаах хартыыналар, сиэлинэн хатан оҕоһуллубут хаатынкалар.

Быраабылата: Оҕо кубигы бырааҕар. Ытааччы эппит хайысхатын тутуһан, хас сыыппара түспүтүнэн, хаамыыны онорор уонна тийэн кэлэн хартыынаны ылан, ойуулаан кэпсиир. Оонньууга кыттыбыт оҕо жетон хомуйар.

Барыта: Хас баҕарар оҕо оонньуур. Оонньууну ахсаан чабырҕабынан саҕаланар. Килиэккэ панноҕа ойуулаах хартыыналар умса сыталлар. Саҕалааччы оҕо тарбахтарыгар сиэлинэн оҕоһуллубут хаатынкалары кэтэр уонна ытааччы этэрин болҕойон истэн, хардыылары килиэккэ устун хаамар. Иитээччи соруудаҕын оҕо болҕойон истэн хайысхатын уонна хаамыытын сөпкө хардыылыыр уонна тохтообут сириттэн хартыынатын эргитэн туох ойууламмытын сиһилии кэпсиир. Барырҕатар түгэнигэр иитээччи көмө боппуруостары биэрэр.

(*Олус үчүгэйдик* кэпсээбит оҕо- күн, онтон *үчүгэйдик* кэпсээбит оҕо- былыттаах күн).

Остуол оонньуута «Кыһынны суол устун»

Ананар: 5-7 саастаах оҕолорго

Сыала: Оҕо тарбаҕын бытархай былчынын эрчийии, К, С, А, Х доҕооннортон ханнык остуоруйа дьоруойа буоларын быһаарыы, сыһыаты туттан (үөһээ, аллараа, инники, кэнники) этии онорор дьобуруун сайыннарыы. Бэйэ бэйэҕэ убаастабыллаахтык сыһыаннаһыы.

Туттуллар матырыйааллар: Кыһынны ойуулаах карта; картаҕа түөрт дьибэ тулар, дьибэ кэннигэр **К, С, А, Х.** буквалардаах, остуоруйа дьоруойдара: саһылчаан, куобахчаан, ат уонна хаар киһи дьибэлэрэ; дьибэлэргэ айанныыр схемалар, тарбахтарга кэтиллэр сиэлинэн оноһуллубут хаатынкалар. Араҕас уонна кыһыл өгнөөх сулустар (жетоннар)

Быраабылата: Хас баҕарар оҕо оонньуур. Остуоруйа дьоруойа ахсаан чабырбаҕынан оонньуу саҕалааччытын талар. Оонньооччу оҕо схемалаах карточканы талар уонна хайысхатын быһаарар. Тарбахтарыгар сиэлинэн оноһуллубут хаатынкалары кэтэн айанныыр. Тийбит дьибэтин буукубатыттан (буукубата кэннигэр баар) ким олорорун быһаарар, оччоҕо остуоруйа дьоруойа тахсан кэлэр, дорооболоһор уонна тугу көрбүтүн туһунан хаартыскаҕа түһэрибит ойуутун көрдөрөр. Оҕо сыһыаты туттан этии онорор. Сөпкө этии онордоҕуна сулус (жетон) ылар (Кыһыл сулус- олус үчүгэй, онтон араҕас сулус- үчүгэй).

Оҕо чуолкайдык санарар санатын уонна тарбах бытархай быччыгнардын сайыннаран оонньуу «Тиһилик»

Сыала- соруга:

- 1) Оҕолорго кылгас хоһооннору үөрэтии, чуолкайдык санарарга эрчийии
- 2) Тарбах бытархай быччыгнардын сайыннарыы
- 3) Оҕо оонньуу нөҕүө дуоһуйууну, астыныыны ыларын ситиһии

Ананар: 3-5 саастаах оҕолорго

Туттуллар матырыйааллар: Кылгас хоһооннор уонна сиэлинэн хатыллыбыт ситии быаҕа кыыллар, үөһнэр- көйүүрдэр.

Оонньуу барыта: Оҕо кылгас хоһоону ааҕар уонна тиһиликкэ сиэлинэн хатыллыбыт ситии быатыгар баар кыылын хамсатар, үөнү-көйүүрдэри дьөлөҕөстөрүгэр киллэрэн- таһааран оонньуур.

Кылгас хоһооннор

Чыс кутуйах

Мин чыс кутуйахпын
Сыыры сиирбин сөбүлүүбүн
Дьөлүтэ сүүрэкэлээммин
Сыыры барытын сиэтим.

Мэник –тэник эбиссийээнэ

Мэник- тэник эбиссийээнэ
Мастан- маска хатаастан
Хаачыал- маачыал лабааҕа
Хачыаллаан оонньоото

Балык

Боря быраатынаан
Балыктыы бардылар
Балык бөҕөтүн биэдэрэнэн бастылар
Балыксыт бэрдэ буолуох буоллулар

Тэллэй

Тина тыаҕа
Тэллэйдии таҕыста
Тымтайын толору
Тэллэйнэн толордо

Лых ыамата

Лых ыамата
Сэбирдэҕи тото- хана сиэтэ
Куукулаҕа кубулуйда
Үрүмэччи буолан көттө.

Саад астара

Битэмииннээх саад астарын
Ахсааннаарын ааҕыахха:
Биир- слива
Икки- мандарин
Үс- груша
Түөрт- дьяабалака
Биэс- вишня.

Дьэдьэн

Дьэдьэни дьяаһыкка дьяарыстаа,
Дьяаһыктаах дьэдьэни харыстаа.
Дьиэбэр ийэбэр дьэдьэммин илдьиэҕим,
Дьиэбэр эдьийбэр дьэдьэммин бэрсииэҕим.

«Тыллар бөлөхтөрө»

Оонньуу сайыннарар кыаба: Оҕо тылын саппааһын байытар, толкуйдуур дьоҕурун, тарбах бытархай быччыннарын сайыннарар. Тыллары бөлөхтөргө араарарга, булугас буолууну, болҕомтолоох, тулуурдаах уонна сымса буоларга сайыннарар.

Анала: 4-7 саастаах оҕолорго.

Туттуллар матырыйаала: Сиэлтэн хатайдаан оноһуллубут сиэлчээн мээчик.

Быраабылата: Оонньууну олоппоско эбэтэр төгүрүччү туран оонньоохха сөп, бөлөхтүүр тылы улахан эбэтэр оҕо этэр. Сиэл мээчиги сөбүлүү көрбүт оҕоҕо быраҕарга орубуна көнөтүк быраҕан биэрэбит, хабар оҕо бэлэм туруохтаах эбэтэр олоруохтаах уонна түргэнник биир тылы этэр. Атын оҕолор бөлөхтүүр тылга сыһыаннаах тылы толкуйдуу тураллар.

Барыыта: Бары турабыт төгүрүччү эбэтэр олоробут, оонньоотооччу саҕалыыр бу бөлөххө сыһыаннаах эниги тыл этэбит диир уонна сиэл мээчиги сөбүлээбит оҕотугар көнөтүк быраҕан биэрэр, сиэл мээчиги хаппыт оҕо бөлөхтүүр тылга сыһыаннаах тылы этэр уонна салҕыы атын оҕоҕо быраҕар, бөлөхтүүр тылга сыһыаннаах тыл бүттэбинэ, атын оҕо бөлөхтүүр тыл этэр уонна салҕыы бу курдук оонньуу саҕаланан барар.

Холобура: бөлөхтүүр тылбыт оҕуруот астара ол онно киирэллэр-хортуоска, оҕурсуу, моркуоп, сүбүөкүлэ, эриэппэ, эрэдиискэ. Танас, дьиэ кыыла, ойуур кыыла, сир аһа, көтөр кынатаах, идэ, иһит-хомуос... уо.д.а.

«Эттик»

Оонньуу сайыннарар кыаба: Оҕо тылын саппааһын байытар, толкуйдуур дьоҕурун, тарбах бытархай быччыннарын сайыннарар. Эттик өнгүн – дьүһүнүн, быһыытын – таһаатын хараҕынан көрөн, толкуйдаан, санарар санатын сайыннарар. Болҕомтолоох, булугас буолууну, тулуурдаах уонна сымса буоларга сайыннарар.

Анала: 4-7 саастаах оҕолорго

Туттуллар матырыйаала: Сиэлтэн хатайдаан оноһуллубут сиэлчээн мээчик.

Быраабылата: Оонньууну олоппоско эбэтэр төгүрүччү туран оонньоохха сөп, ыйытыгы улахан эбэтэр оҕо биэрэр. Сиэл мээчиги сөбүлүү көрбүт оҕоҕо быраҕарга орубуна көнөтүк быраҕан биэрэбит, хабар оҕо бэлэм туруохтаах эбэтэр олоруохтаах, хабан баран ыйытыкка түргэнник эппиэтин биэрэр уонна төптөрү мээчиги быраҕан биэрэр.

Барыыта: Бары турабыт төгүрүччү эбэтэр олоробут, оонньоотооччу саҕалыыр ыйытар

- Төгүрүк туох баарый? (мээчик, көлүөһэ, күн, ый, чаһыы, лэппиэскэ уо.д.а)
- Уһун туох баарый? (суол, өрүс, быа, сап уо.д.а)
- Үрдүк туох баарый? (суол, өрүс, быа, сап уо.д.а)
- Ингнэлээх туох баарый? (ингнэ, харыйа мас, кактус, дьуос уо.д.а)

- Араҕас өннөөх туох баарый? (сибэкки, күн, оонньуур, кинигэ, остуол... уо.д.а)

Ити курдук араас ыйытылары ыйытыахха сөп. Мээчиги сөбүлээбит оҕотугар көнөтүк быраҕан биэрэр, мээчиги хашпыт оҕо ыйытыкка саһыаннаах тылы этэр уонна төптөрү мээчиги быраҕан биэрэр. Оонньоотооччу оҕолору барыларын оонньотор, ыйытык эргийэн кэлэн эмиэ хос ыйытыахха сөп.

«Тыл утары суолтата»

Оонньуу сайыннарар кыаҕа: Оҕо тылын саппааһын байытар, толкуйдуур дьобурун, тарбах бытархай быччыннарын сайыннарар. Тыллар утары суолталарын билэргэ, булугас буолууну, болҕомтолоох, тулуурдаах уонна сымса буоларга сайыннарар.

Анала: 4-7 саастаах оҕолорго.

Туттуллар матырыйаала: Сиэлтэн хатайдаан оҕоһуллубут сиэлчээн мээчик.

Быраабылата: Оонньууну олоппоско эбэтэр төгүрүччү туран оонньоохха сөп, утары суолталаах тылы улахан эбэтэр оҕо этэр. Мээчиги сөбүлүү көрбүт оҕоҕо быраҕарга орубуна көнөтүк быраҕан биэрэбит, хабар оҕо бэлэм туруохтаах эбэтэр олоруохтаах уонна толкуйдаан баран түргэнник тыл утары суолтатын этэр.

Барыта: Бары турабыт төгүрүччү эбэтэр олоробут, оонньоотооччу саҕалыыр утары суолталаах тылы этэр уонна мээчиги сөбүлээбит оҕотугар көнөтүк быраҕан биэрэр, мээчиги хашпыт оҕо тыл утары суолтатын этэр, оонньоотооччуга мээчиги төптөрү быраҕан биэрэр, бу курдук оонньуу саҕаланан барар.

Холобура: утары суолталаах тыллар ыраах-чугас, үрдүк-намыһах, кыра-улахан, мөлтөх-хорсун, маҕан-хара, кырдыаҕас киһи-эдэр киһи... уо.д.а.

«Дорҕооннор»

Бастагы көрүнгэ

Оонньуу сайыннарар кыаҕа: Оҕо тылын саппааһын байытар, дорҕоону чуолкайдык санардарга, истэргэ, толкуйдуур дьобурун, тарбах бытархай быччыннарын сайыннарар. Булугас буолууну, болҕомтолоох уонна тулуурдаах буоларга сайыннарар.

Анала: 5-7 саастаах оҕолорго.

Туттуллар матырыйаала: Сиэлтэн хатайдаан оҕоһуллубут сиэлчээн мээчик.

Быраабылата: Оонньууну төгүрүччү олоппоско олорон оонньонор, дорҕоону иитээччи эбэтэр оҕо этэр оҕолор этиллибит дорҕоонтон тахсар тыллары мээчиги бэйэ-бэйэлэригэр бэрсэн, толкуйдаан биирдии тыл этэллэр.

Барыта: Иитээччи уонна оҕолор төгүрүччү олоппоско олороллор, иитээччи эбэтэр оҕо биир дорҕоону (О) этэр уонна мээчиги аттыгар олорор

оҕоҕо биэрэр, мээчиги ылбыт оҕо этиллибит дорҕоонтон саҕаланар тылы этэр (остуол) этэн баран аттыгар олорор оҕоҕо биэрэр, мээчиги ылбыт оҕо эмиэ (О) дорҕоонтон саҕаланар атын тылы этэр, ити курдук сиэл мээчик төгүрүччү эргийэ сылдьар.

«Дорҕооннор» (иккис көрүнгэ)

Быраабылата: Оонньууну икки оҕо оонньуур утары тураллар. Дорҕоону иитээччи эбэтэр оҕо этэр оҕолор этиллибит дорҕоонтон тахсар тыллары сиэл мээчиги бэйэ-бэйэлэригэр быраҕан бэрсэллэр, толкуйдаан дорҕоонтон саҕаланар тыллары булууга куоталаһаллар.

Барыта: Икки оҕо утары тураллар ким сиэлмээчиги бастакыннан быраҕарын быһаарабыт. Иитээччи эбэтэр оҕо биир дорҕоону (О) этэр, утарыта турар оҕолор биир оҕо саҕалыыр (Остуол) тыл этэн баран утары турар оҕоҕо сиэл мээчигин быраҕан биэрэр, сиэл мээчиги утары турар оҕо хабан баран эмиэ (Оскуома) тылы этэр уонна төптөрү быраҕар бэйэ бэйэлэригэр биирдии тыл этэ этэ сиэл мээчиги бырахсаллар. Ким элбэх тылы эппит ол кыайыылаах буолар.

Остуол оонньуута «Саха атын тэрилэ»

Анала: 6-7 саастаах оҕолорго (улахан, бэлэмнэнии бөлөх)

Сыала: Саха атын тэрилин билиһиннэри, тыл саппааһын байытыы, болҕомтотун, көрбүтүн өйүгэр тутар дьоһурун сайыннарыы.

Туттуллар матырыйаала: Сиэлтэн оноһуллубут ат, ат тэрилэ уонна ойуулаах карточкалар.

Быраабылата: Хас баҕар оҕо кыттар.

Оонньуу барыта: Ат тэрилэ ойуулаах карточкалар умса сыталлар. Оҕолор биирдии карточканы талан ылаллар. Онно баар ойууну ааттыыр, туохха, хайдах туттулларын, туохтан оноһуллубутун быһаарар кэпсиир.

Ат- өбүгэбит миинэр минэтэ, көлүнэр көлөтө.

Ынғырдаах ат тэрилэ: ынғыр, албара, үүт, кычым, чаппараах, дэпсэ, тэһиин, холун быа, көнтөс, ингэһэ, бэрэмэдэй.

Албара-ат самыытын, уоҕатын үргүлдү саба уураар сөрүө.

Кычым-ынғыр икки өттүгэр ат ойоһоһугар саба түһэр тири киэргэл.

Чаппараах- ат самыытын саба уураар, ынғырыга холбонор, олус кэрэтик көстөр тимир, бронза киэргэллээх тэрил.

Дэпсэ-ынғырга быраҕар оһуордаах танас.

Холун быа-ынғыры тутар, тимир тыллаах быа.

Үүн-ат төбөтүгэр кэтэрдиллэр, аты салайарга аналлаах тимир тэрил.

Тэһиин-ынғыр акка икки өттүнэн үүнүгэр баайан салайар быа.

Көнтөс-сиэлинэн хатыллыбыт хас да утаҕы холбуу тиһэн оноһуллубут хаптаҕай быа, сылгыны сиэтэргэ аналлаах.

Ингэһэ-киһи аты мииннэригэр үктэнэн тахсарга аналлаах дугалыы быһыылаах тимир.

Бэрэмэдэй-акка ыныыр үрдүгэр биллэбэ бырабарга анаан кэтит тириинэн холбуу тигиллибит икки хааһах.

Ыныыр арааһа: дьахтар ыныырын бүргэтэ (сирэйэ) түөрт муннуктаах, эр киһи ыныырын сирэйэ төгүрүк, сирэйин үрүн көмүһүнэн бүрүйэллэрэ, ойуу-дьарбаа түһэрэллэрэ.

Остуол оонньуута «Сонор «Биэс ынахтаах Бэйбэрикээн эмээхсин»

Анала: 4-7 саастаах оҕолорго (улахан, бэлэмнэнии бөлөх)

Сыала: Сонор оонньуутугар интэриэһи үөскэтии, тыл саппааһын быйытыы, кэпсиир, толкуйдуур дьобуруун сайыннарыы, «Биэс ынахтаах Бэйбэрикээн эмээхсин» остуоруйаны билиһиннэрии, дьоруойдарын сөпкө билэ ааттыы үөрэни

Туттуллар матырыйаала: 30x40 см. сиэлтэн оноһуллубут сонор хонуута, 1,см дм. мастан, сиэлтэн оноһуллубут алта устуука ынах ньыкаалар, 3см.дм. мастан, сиэлтэн фетртан оноһуллубут 2 устуука Бэйбэрикээн эмээхсин ньыкаата.

Быраабылата, оонньуу барыыта: ө куотааччы ынах ньыкаалар хонуу биир өттүгэр тураллар, утары хонууга Бэйбэрикээн эмээхсин 2 ньыкаа тураллар. Ынахтар куоталлар. Сырсааччы ньыкаа утары барар, күөйэ сатыыр. Оонньууга куотааччылар бастаан хаамаллар. Хаамтарааччы ньыкаа хас биирдии ньыкаа иннигэр төгүрүккэ сыһыаран кэнники ньыкааны ылан атын ньыкааны хаамтарар. Хас сурааһыны таарыйдабын ахсын биирдии очко эбиллэр. Ким элбэх очколаах ол хотор.

«Алыптаах лото»

«Остуоруйа дойдута»

Оонньуу сайыннарар кыаба: Оҕо тылын саппааһын элбэтэр, толкуйдуур дьобуруун, тарбах бытархай быччыннарын сайыннарар. Хартыынанан көрөн бэйэтин тылынан ситимнээн, кыра кэрчик остуоруйаны кэпсиэ үөрэнэр, оруолга киирэн куолаһын уларытан сангарарга үөрэнэр.

Анала: 4-7 саастаах оҕолорго.

Туттуллар матырыйаала: Сиэлтэн оноһуллубут бочоноктар, сахалыы остуоруйалар сюжеттарынан араарыллыбыт сыһпаралаах карточкалар.

Быраабылата: Оонньууну остуолга, эбэтэр ытааччы тула олорон оонньоохха сөп. Доскаба остуоруйа сюжеттардаах карточкалар ыйаналлар, ытааччыга баар мөһөөччүктээх бочоноктартан оҕолор тахсан илиилэрин иминэн талан ылаллар.Түбэспит сыһпараларынан тахсан уочаратынан остуоруйаны кэпсииллэр.

Барыыта: Бары төгүрүччү олоробут, оонньоотооччу сабалыыр. Мөһөөччүктэн оҕолор кэлэн илиилэрин иминэн бочонок хостууллар, ханнык сыһпара түбэспитинэн остуоруйаны уочаратынан кэпсииллэр.

Холубура: Саха норуотун остуоруйата «Таал-таал эмээхсин» сюжетынан арахсыбыт карточкаларын доскаба иилэбит. Ытааччы бочоноктаах мөһөөччүгү ылан оҕолорго талларар уонна остуоруйа аатын ыйытан

санатынгаллар. Ол кэнниттэн оѳолор түбэспит сышпараларынан тахсан остуоруйаны кэпсииллэр.

«Саха төрүт дорѳоонноро»

Оонньуу сайыннарар кыаѳа: Саха төрүт дорѳооннорун истэн араара үөрэнэр, чуолкайдык сангарар, истэр, толкуйдуур дьѳурун, тарбах бытархай быччыннарын сайыннарар, тылын саппааһын байытар.

Анала: 7 саастаах оѳолорго

Туттуллар матырыйаала: саха төрүт дорѳооннордоох бочоноктар, онно сөптөөх ойуулаах карточкалар.

Быраабылата: Хас баѳар оѳо оонньуон сөп, төрүт сахалыы дорѳоонноох тыллардаах хартыыналар сыталлар, оѳолор остуолу тула төгүрүччү олороллор. Ыытааччы мөһөөччүктэн биир сахалыы дорѳоонноох бочоногы таһааран оѳолорго көрдөрөр, урут эппит оѳо туран сөптөөх карточканы көрдөрөр уонна дорѳоон ханна турарынан бочоногы уурар (тыл саѳаланыыта, ортото, бүтүүтэ).

Хамсаныылаах оонньуу: “Күөгүлээһин”

Анала: Бу оонньуу эт – хаан еттүнэн эрэ сайыннарар буолбакка, оѳо билиитин керүүтүн кэнэтэр, оонньуу быраабылатын туьунан сатаан былаанныыр, хонтуруолланар, бэйэтин салайынар сатабылларын уонна тылларын сайыннарар кыахтаах.

Сыала: Оонньуу хайдах оонньонорун быһаарыы, билиһиннэри. Оонньуу көмөтүнэн чуолкайдык сангарда үөрэти. Тыл саппааһын байыты. Оѳо билиэн – көрүн баѳарар , интэриэһиргиир, сэргиир баѳатын сайыннарыы уонна өйдөөн туһанар сатабылын үөскэти. Улахан уонна саастыылаахтарын кытта бииргэ оонньоон холонон көрөрүн, санаатын үллэстэрин ситиһии.

Туттуллар тэрилэ: Куегулэр, балыктар, биэдирэ, куел .

Оонньуу барыыта: Бу оонньууга хас баѳарар оѳо оонньуур, Күөгүлэрин сөпкө туталларын көрүү, хаптарбыт балыктарын анал иһиттэригэр уган иһэллэр. Түмүгэр ким бултуйбутун, байанайдаммытын быһаараллар. Элбэх балыгы хаппыт оѳо кыайыылаах тахсар.

Оѳо тылын дорѳоонун уонна тэтим сөпкө тыаһатарын тэннэ дьүөрэлээн сайыннарарга аналлаах хоһоон эрчиллиилэр.

«Көмүс сэбирдэхтэр»

Туттар тэрил: Хобо чураанчыктаах бөѳөх.

Хоһоон ааѳыы

Көмүс дуйдаах сэбирдэхтэр(оѳо чуораанчыгынан оргууй тыаһатар)

Күн уотугар сыламнаан

Хаачыгыры тыаһааннар

Ойуур иһин толордулар.- (күүскэ охсон оонньуур)

Сиккиэр тыалга көтөннөр

Көмүс ардаѳы тыаһаталлар (үөһэ, аллараа тыаһатар.)

«Ардах»

Хоноон аабы.

Ардах бастаан таммалаата
Топ-топ-топ (бытаанник, оргууй ажай тыаһатар)
Улам хойдон табыгыраата
Топ-топ-топ.(күүскэ тыаһатар)
Быыстала суох саккыраата суу-суу-суу
Куттар кутан куугунаата
Гуу-гуу-гуу.(түргэнник сахсыйар)
Эмискэччи ах барда чуу-чуу-чуу(тохтуур)
Мин тулабар налыйда уу чуумпу.

Эти-сиини илбийэр сизл мээчик, ситии быа.

Анала: Оҕолорго тарбах былчыннарын, эти-сиини, араас хамсанылары сайыннарарга аналлаах оонньуурдар.

Быһаары: Кылтан оноһуллубут оонньуурдар оҕо доруобуйатыгар олус туһалаахтар.

Оҕо күннэтэ кыл оноһуктары тыытан оонньоон тарбаҕын бытархай былчыннара сайданнар, оҕо толкуйдуур, анаарар, сэрэгэр алтыһар кыаҕа тупсар, тыл саппааһа байар.

Түү мээчик.

Төкүнүкпүн-бөкүнүкпүн олус мэник мээчикпин
Сымнаҕасчаан бэйэлээхпин оҕолору үөрдэбин
Миигин кытта оонньуулар төкүнүтэн, бөкүнүтэн
Арыт үөһэ күөрэтэн быраҕаллар салгынна
Миигин олуһун таптыыллар, кырачаан оҕолор
Төкүнүйэн-бөкүнүйэн төрүт таба туттарбаппын.

Эти-сиини илбийэргэ(массажер)

Ээй, чэй, тур эрэ!

Төбөбүтүн хамсатан

Эриллэннээн мускуллан

Кэдэриннээн тонхонноон

Оргууй ажай хамсанан

Эти-сиини илбийэн

Чэгиэн-чэбдик буолуобун!

3.Төрөөбүт төрүт тылын оҕо бэйэтин сааһыгар сөптөөх билиилэрэ, сатабыллара. (Мониторинг)

Оҕо тылын сайыннарыы 5-6 саастаах оҕо

Ситимнээх сана. Аат тылы, даҕааһын ааты, түмүктэр формаларын, туохтуурдар сирэйдэринэн уларыыр сыһыарыыларын, ахсаан ааттары, сорох сыһыаттары, элбэх ахсааны, буолбат форманы сыыспакка туттар. Биир уустаах, холбуу этиини онорор. Аат тылы туохтууру кытта сөпкө ситимниир, кэлэр кэмнээх туохтуур араастаан туттуллуутун билсэр (Турдарбын халлаанна тийиэм). Сыһыат туохтууру туттар (утуйа сытар), биир уустаах (Мин сөбүлүүр ооньуурдарым массыына, мээчик уонна леҕо) уонна холбуу этиини (Сибэккии буора хаппыт, ол иһин уу кутабын) онорор. Сэһэргэһиигэ кыттыһар, ыйытыыга сөпкө хруйдуур, ыйытар. Эттиги, хартыынаны ойуулуур, истибит остуоруйатыттан быһа тардан кэпсиир.

Тыл саппааһын байыты. Эттик туохтан оноһуллубут матырыйаалын (кумааҕы, таҕас, мас), хаачыстыбатын уонна уратытын (сымнаҕас, кытаанах, хатыылаах, үлтүрүйэр, алдьанар, тырыттар), аналын уратыларын көрдөрөр тыллары салгыы билсэр, ингэринэр. Олоҕор сыһыана суох, кини күннэтэ олох чугастык көрсүбэт эттиктэрин, көстүүлэрин, харамайдарын (космос, атын дойду кыыла, үүнээйитэ) билсэр. Идэни ааттыыр уонна үлэни көрдөрөр тыллары туттар (эмчит эмтиир, туттааччы тутар, асчыт астыыр). Эттик турар сириҥ быһаара уонна ааттыы үөрэнэр (үрдүгэр, анныгар, икки ардыгар, аттыгар), суукка чаастарын ааттыыр. Утары суолталаах (ыраах-чугас, үрдүк-намыһах), суолталарынан биир эбэтэр чугас (баттах-суһуох-ас, лыах-үрүмэччи, сэмэй-көрсүө, түргэн-сыыдам, атас-доҕор) туттар. Бөлөхтүүр тыллары туттар (оҕуруот аһа, атаһа таһа, дьэ кыыла).

Дорҕоону чуолкайдык санарды, граматаҕа үөрэнэргэ. Киһи санатын өйдөөн истэр, чуолкайдык санарар, куолаһын сатаан уларытар. Саха тылын дорҕоонун (ө, ү, уос бүтэй дорҕоонноро б-п, м, тыл төбөтүнээҕи бүтэй дорҕооннор т-д, с, л, тыл ортотунааҕы бүтэй дорҕооннор р, нь, ч-дь н, й, тыл кэннинээҕи бүтэй дорҕооннор х, ҕ, к, г), нууччаттан киирии бүтэй дорҕооннору (ш, з) чуолкайдык санарар, куолаһын сатаан улаатыннарар, кыччатан санарар, сөптөөхтүк синньэтэр-сонотор, үөрбүт, хомойбут, хоргуппут, дыктиргээбит, аһыммыт, абарбыт куолаһынан санарар.

Уус-уран айымньыны билсириннэри. Уус-уран айымньыны сэнээрэр, ис хоһоонун таба өйдүүр, ыйытыыларга сөпкө хоруйдуур, ааптар тылын-өһүн туһанан бэйэтин тылынан кэпсиир, хоһоонун дорҕоонноохтук өйүттэн ааҕар.

Оџо тылын сайыннарыы 6-7 саастаах оџо

Ситимнээх сана. Тылга сыһыарыы эбэн араас тылы онорор (отон, отонньут, отоннуур). Икки тылы холбоон сана тылы таһаарар (оџуруот аһа, утуйар танас). Тылга сыһыарыы эбэн араас тылы онорор, туттар. Уус-уран ойуулуур, дьүһүннүүр тыллары туттар (күлүмүрдэс хаар, дьэнкир уу, тэлибирэс сэбирдэх). Санааны чуолкайдык этэр тылы көрдүүр, булар, уустаан-ураннаан бэргэн, хомоџой тыллары туттар (тигиниир, сыбдыйар). Кэпсэтэр уонна кэпсиир саната сайдыбыт. Улахан киһини уонна оџолору кытта эйэбэстик, сизэрдээхтик кэпсэтэр. Айымньы ис хоһоонун уус-ураннык, хомоџойдук тириэрдэр, оонньоон көрдөрөр. Кылгас кэпсээни, остуоруйаны, эттиги, хартыынаны хомоџойдук ойуулуур. Кэпсээни былаанныыр уонна былааны тутуһан кэпсээн онорор. Бэйэтин олоџор буолбут түгэни ойуулаан кэпсиир. Билэр остуоруйатыгар атын түмүгү айар.

Тыл саппааһын байыты. Эттик өнүн-дьүһүнүн (кыһыллыны, күөхтүнү, үрүн, манан), быһыытын-таһаатын, хаачыстыбатын уонна уратытын (кумаланымтыа, алдьатымтыа, үлтүрүүйүмтүө, бөџө, кытаанах), матырыйаалын (муос, туос, сарыы, туой) быһаарар уонна бөлөхтүүр (кыылар, көтөрдөр, сэп-сэбиргэл, үөн-көйүүр, үүнээйи), бөлөхтөрү наардыыр, араартыыр (мас, уу көтөрө, уу, салгын, сир көлөлөрө) суолталаах тыллары билэр.

Дорџоону чуолкайдык санардыы, грамотаџа үөрэнэргэ. Дорџоону арааран истэр уонна суолкайдык сангарар. Тыл ханнык дорџоонтон турарын өйдөөн истэр (нь-н дорџоонноох тыллары). Тыл инники дорџоонун арааран истэр, тыл хас дорџооннооџун быһаарар. Икки дорџоон ситимин арааран истэр. Дь-н дорџоон ситимин истэн ырытар. Аһаџас уонна бүтэй, кыогас, уһун аһаџас дорџооннору арааран истэр. Наадалаах дорџоон баар тыллырын булар, дьоптуоннаах, бүтэй дорџоон сэргэстэспит, хоһуласпыт тылларын ырытар. Икки – үс сүһүөхтээх тыллары сүһүөххэ араарар. Этии хас тыллааџын быһаарар. Икки-түөрт тыллаах этиилэри онорор. Дорџоон сурукка буукубанан бэлиэтэнэрин өйдүүр. Уруучуканы сөпкө тутар, тэтэрээт сурааһынын тутуһан араас элэмиэннэри онорор.

Уус-уран айымньыны билсифиннэри. Уус-уран айымньыттан үтүөнү – куһаџаны ырыналаан билэр, айымньы сүрүн дьоруойдарын таба сыаналыыр, бэйэтин санаатын, сыһыанын этэр. Айымньы сүрүн көрүннэрин остуоруйа, кэпсээн, хоһоон диэн араарар. Сорох айымньы ис хоһоонун ааптар тылын-өһүн туһунан бэйэтин тылынан кэпсиир, ыйытыларга хоруйдуур, хоһоону дорџоонноохтук ааџар.

Дидактической ооньуулар.

Тыл саппааһын байытыга ооньуулар.

«Түргэнник эт»

Сыала: Дьыл кэминэн таннар танас арааһын тыл көмөтүнэн ааттылларын ситиһии,булугас буолууну сайыннарыы.

Ооньуу барыта: Иитээччи группа оҕотун түөрт бөлөххө арааран, дьыл түөрт кэмигэр таннар танаһы сөпкө уонна элбэҕи буларга куоталаһыннарар.

Холобур: кыһынны танас....., сааскы танас....., сайынны танас, күһүннү танас....

«Төһө билэбин?»

Сыала: Киһи этин-сиинин чааһын туһунан билиилэрин-көрүүлэрин чингэтии.

Ооньуу барыта: Иитээччи бэйэтигэр илиитинэн ыйан киһи чаастарын көрдөрөр. Сөпкө эппит оҕо фишка ылар.

Холобур: төбө, буут, сарын, түөс, самыы, моой, тобук,тоноҕос, ис, сис уо.д.а.

«Булугас өй»

Сыала: Предмет дьүһүнүн дьүөрэлээһин, толкуйдуур дьоҕуру сайыннарыы.

Ооньуу барыта: Оҕолор төгүрүччү олороллор, бэйэ-бэйэлэригэр палочка бэрсэн иһэллэр. Палочкалаах оҕо этэр «манан» уонна аттыгар олорор оҕо палочканы биэрэр. Палочканы ылбыт оҕо этиэхтээх «куобах». Биир дьүһүнү этэн баран аттыгар олорор оҕо палочканы биэрэр. Сатаан тыл толкуйдаабатаҕына бары тэннэ ахсаан ааҕаллар: биир, икки, үс! Толкуйдаабатах оҕо ооньууттан туоруур.

«Аптаах тыл»

Сыала: Күннэтэ туттуллар аптаах тыллары билиилэрин чингэтии. Толкуйдуур дьоҕуру сайыннарыы.

Ооньуу барыта: Икки оҕо тахсан төлөпүөнүнэн кэпсэтэллэр. Кэпсэтиигэ аптаах тыллары тутта сатыахтаахтар. Ким элбэх аптаах тылы туттан кэпсэппит фишка ылар.

«Тэй, тэй мээчик»

Сыала: Предметтэри бөлөхтүүргэ эрчийии, билиини чингэтии, болҕомтону сайыннарыы.

Ооньуу барыта: Иитээччи мээчиги хаста эрэ тэйитэр. Онно оҕо болҕомтотун ууруохтаах. Холобур, мээчиги биэстэ тэйитэр уонна араас темаҕа предмети ааттыыр.

Холобур: дьиз сүөһүтэ – ынах, оҕус, сылгы, сибиинньэ, ыт. Иитээччи мээчиги хаста тэйитэр да оччо тылы этэн бөлөхтүөхтээхтэр.

Доржоону билингэ, чуолкайдык сангарарга ооньюулар

«Ким элбэх тылы буларый?»

Сыала: Доржооннору арааран истэргэ үөрэтии, истэр, толкуйдуур дьобуру сайыннары.

Ооньюу барыта: Иитээчи оҕолорго ойуу көрдөрөр. Ол ойуу ханнык доржоонтон саҕаланарын быһаараллар уонна ол доржоонтон саҕаланар тыллары булууга куоталаһаллар. Ким элбэх тылы эппит ол кыайыылаах буолар.

Холобур, иитээчи сапшыкы ойуутун көрдөрөр. Оҕолор «С» доржоонтон саҕаланар диэн быһаараллар уонна тыллары толкуйдуулар. С – соттор, сибэкки, сибиинньэ, сиркилэ, суумка, саас, сулус....

Ооньюу иккис көрүнгэ: Кубикка буукубалары сыһыарыахха сөп уонна кубигы бырахтаахха хайа буукубаҕа түһэр да ол буукубаттан саҕаланар тыллары булууга куоталаһаахха сөп.

«Доржоон хонуута»

Сыала: Тыл бастакы уонна бүтэһик бүтэй доржооннорун арааран истэргэ үөрэтии, толкуйдуур дьобуру сайыннары.

Ооньюу барыта: Тыл иннинээҕи уонна тыл кэннинээҕи бүтэй доржооннорунан сирдэтэн таабырыннары таайыы.

1. “М” доржоонтон саҕаланар «К» доржоонунан бүтэр кыната суох да көтөр, атаҕа суох да сүүрэр баар үһү (мээчик).
2. «Б» доржоонтон саҕаланар «Н» доржоонунан бүтэр сүүс биэс уон тимэхтээх тойон баар үһү(баян).
3. «С» доржоонтон саҕаланар «Т» доржоонунан бүтэр остуолга кыргыһар бухатыырдар бааллар үһү (саахымат).
4. «Х» доржоонтон саҕаланар «С» доржоонунан бүтэр дьүрүһүйэр куолас баар үһү (хомус).
5. «Т» доржоонтон саҕаланар «Р» доржоонунан бүтэр кэрэ кэпсээннээх, ыллам ырыалаах дьааһык баар үһү (телевизор).
6. «К» доржоонтон саҕаланар «Х» доржоонунан бүтэр чыычаахтар көтөөрү өндөннөһөллөр үһү (кулгаах).

«Алыптаах дорбоон хонууга

Лото

Сыала: Дорбоон буукубатын билиигэ билиини чинэтии.

Оонньуу барыыта: Оонньууга 4-6 оҕо кыттыан сөп. Иитээччи хас биирдии оҕо биирдии дорбоон буукубалара ойууламмыт карточкалары түнэтэр. Остуолга оҕолор иннилэригэр төгүрүк быһыылаах фишкалар сыталлар, иитээччи мөһөөччүктэн буукубалары

таһаарар уонна буукубаны этэр, ол ааттабыт буукубата карточкаҕа баар буоллабына фишканы ууран иһэллэр. Бу оонньуу оҕо буукубаны билэ үөрэнэригэр олус туһалаах.

«Барабааны эргит»

Сыала: Дорбооннору арааран истэргэ, буукубаны билэргэ үөрэтии, истэр, толкуйдуур дьобуру сайыннарыы.

Оонньуу барыыта: Остуолга барабаан турар ону тахсан оҕо барабааны эргитэр, барабаан стрелката ханнык буукубаҕа эбэтэр ойууга түбэспитинэн онтон сафаланар тыллары булууга куоталаһаллар.

«Манньык дорбоонноох тылла эт»

Сыала: Өйдөөн истэр, толкуйдуур дьобуру сайыннарыы.

Ис хоһооно: Иитээччи биир оҕо мээчиги бырабар уонна “Э” дорбоонноох тылы этиттэрэр.

Холобур: оҕо «Мээчик», «бэргэһэ», - диир

Иитээччи иккис оҕо атын дорбоонноох тылы этиттэрэр. Оонньуу салгыы барар.

«Кылгас, уһун»

Сыала: Кылгас, уһун аһаҕас дорбооннору арааран истэргэ үөрэтии, болҕомтолорун салгыы сайыннарыы.

Ис хоһооно: Оҕолор иитээччи тылы эттэбин аайы ытыстарын охсуналлар: кылгас аһаҕас дорбоонноох тылга биирдэ, уһун аһаҕас дорбоонноох тылга иккитэ: маас, күн, бэс, тыы, баар, кэл, о.д.а.

Ким сыыспыт оонньууттан туоруур.

«Ойуулары сааһылаа»

Сыала: Ж-Ш дорџооннору арааран истэргэ үөрэтии, болџомтолорун сайыннарыы.

Ис хоһооно: остуолга еж, жираф, шина, шофер, абажур, Чебурашка, флажок ойуулара сыталлар. Бастакы оџо «Ж» дорџоон, иккис оџо «Ш» дорџоон саһа сылдыар ойууларын булаллар. Ким алџаһаабакка инники талбыт кыайыылаах тахсар.

Тылы сүһүөххэ араарыыга оонһуулар

«Ойуур устун айан»

Сыала: 1-2 сүһүөхтээх тыллары араара үөрэнэргэ эрчийии.

Оонһуу барыыта: Оџолор ойуур устун айанныыллар. Оонһууга 4-5 оџо кыттыан сөп. 1-2 сүһүөхтээх кыыллары ааттыырга куоталаһаллар. Хас биирдии оџоџо төгүрүк быһыылаах олбохтор бэриллэллэр. Ол олбоџу ууран баран оџо этиллибит сүһүөхтэн турар кыыллары ааттыахтаахтар. Ыйыллыбыт бэлиэџэ хааман тийиэххэ дылы ким урут тийбит ол кыайыылаах.

«Тылы ситэр»

Сыала: Тыл сүһүөхтэртэн турарын билээри, тылы сүһүөхтэргэ араарарга эрчийии.

Ис хоһооно: Иитээчи талбыт оџотугар мээчиги быраџар уонна тыл бастакы сүһүөџүн этэр, мээчиги хаппыт оџо тылы ситэрэн этиэхтээх.

Холобур: Са-йын, са-һыл, са-џа, си-рэй, тым-һыы, там-мах.

«Билбэтчэйгэ көмөлөс»

Сыала: 2-3 сүһүөхтээх тыллары буларга, сүһүөџу сөпкө араарарга эрчийии.

Оонһуу барыыта: Билбэтчэйгэ Билэччэй оонһуур арааһын биэрбит уонна 2-3 сүһүөхтээх оонһуурдары наардаан уурталаа диэн сорудах биэрбит. Ону Билбэтчэй тылы сүһүөххэ кыайан араарбат эбит, ол иһин эһигини көмөлөһөргө ынгырар. Оонһуурдартан икки уонна үс сүһүөхтээх оонһуурдары наардаан талан булуу. Холобур, чыычаах,

чопшууска, кубик, барабаан, кутуйах, эьэ, бөрө...

«Болбойон көр уонна эппиэттээ»

Сыала: Схема көмөтүнэн тылы сүһүөххэ арааран була үөрэнии.

Оонньуу барыта: иитээччи карточка онорор. Холобур, 1 дьэдьэн, 2 дьэдьэн, 3 дьэдьэн, 4 дьэдьэн ойуулаах карточкалар. Иитээччи оҕолорго карточканы көрдөрдүбүнэ, карточкаҕа ойууламмыт ойуунан оччо сүһүөхтээх тылы булуохтаах. Сөпкө эппит оҕоҕо фишка бэриллэр.

Оонньуу: «Ордук тыл»

Туттар тэрилэ: хартыыналар

Сыала: оонньууга оҕолор интэриэстэрин тардыы. Болҕомтону сайыннарыы.

- Хатын, тиит, харыйа, ньургунун, бэс.
- Үүт, сүөгэй, суорат, эт, сыр.
- Эһэ, бере, саһыл, куоска, тиин.
- Ынах, ат, сибиинньэ, ыт, бөрө.

Оонньуу: «Уратыларын кэпсээ»

Туттар тэрил: ойуулар, маллар.

Сыала: оҕолор болҕомтолорун, толкуйдуур, кэпсиир дьобурдарын сайыннарыы.

Тэнниир маллара: этэрбэс - майка

- ыскаап - магнитофон
- ынах - остуол
- массыына - куурусса
- чабы – чааскы...

Оонньуу: «Этиини салҕаа»

Сыала: Болҕомтону салҕыы сайыннарыы, толкуйдуур дьобурдарын сайыннарыы. Мин этиибин эьиги ситэрэн иьийэхтээххит. Мин этиим теттеру суолталаах буолуо: - саахар манан, кытаанах уонна минньигэс, оттон перец...

- Куьун сэбирдэх арабас, оттон сайын...
- Пластилин сымнагас, араас еннеех, синньигэс – оттон ерус тааба...
- Коля маҕаьыынтан кыбыл, тегурук, минньигэс, улахан яблока атыыласпыт, оттон Ваня атыыласпыт мээчигэ...

Оонньуу: «Салгыы этиини онор»

Сыала: Толкуйдуур дьобурдарын сайыннарыы, ситимнээх этии онорорго дьарыктаныы.

- Мин телевизорга...

- Булчут тыа устун баран истэбинэ...

«Ким түргэнник хомуйар?»

Сыала: Обуруокка, садка үүнэр астары араарарга эрчилли.

Ис хоһооно: Иитээччи ытыһын охсуннабына, оҕолор остуолга ыһылла сытар сад, обуруот астарын ойууларын тус-туһунан корзиналарга хаалыы охсоллор. Быһааран кэпсииллэр, ким албаһаабакка эрдэ бүтэрбит ол кыайыылаабынан тахсар.

«Түргэнник толкуйдаа»

Сыала: Оҕо толкуйдуур дьобурун, тылын сайыннарыы, күн устата тугунан дьарыктаммытын өйдөтүү.

Ис хоһооно: Иитээччи суукка биир чааһын ааттыыр, оҕо ол кэмнэ тугу гыммытын өйдүү охсон ааттыахтаах.

Иитээччи: Турабын, суунабын, баттахпын тараанабын. Оонньуу салгыы барар.

«Бу хаһан буоларый?»

Сыала: Оҕолор дьыл кэмнэрин туһунан билиилэрин чуолкайдааһын, чинэтии, тылларын байытыы.

Ис хоһооно: Иитээччи: «Саас», - диир уонна фишканы биир оҕо биэрэр. Фишкалаах оҕо толкуйдаан баран, саас туһунан хас да этиилээх кэпсээн онорор. Холобур: Саас күн күүскэ тыгар, хаар уулар уо.д.а. Ким элбэх этиини - Оҕолор автобуска олорон айаннаатылар...

- Петя эбэтин кытта...

Оонньуу: «Тургэнник толкуйдаа»

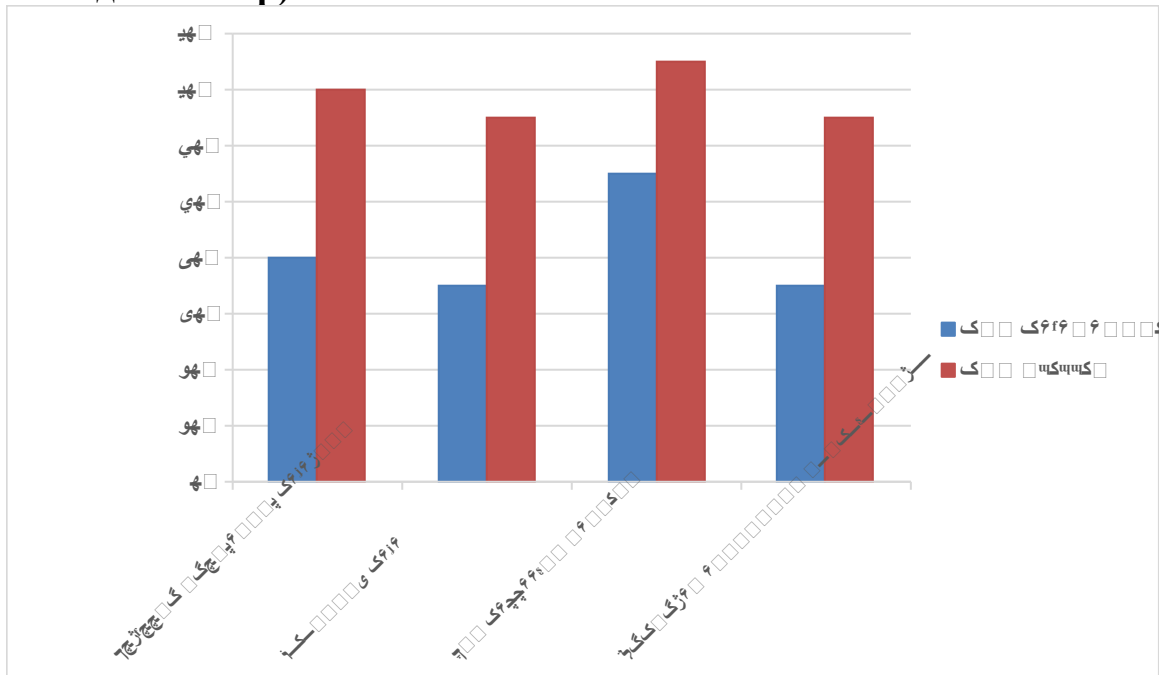
Сыала: Оболор толкуйдуур дьобурдарын сайыннарыы.

- Ханник эмээхсин 5 ынахтаабый? (Бэйбэрикээн эмээхсин).
- «А» дорбоонтон сабаланаар остуоруйа геройа? (Алаа Мобус).
- Киьи истэр органа тугуй? (кулгаах).
- Ханник кыыл кыыны быба утуйарый? (эбэ).
- Саас эрэ буоллар дьибэ кырыыбатыгар туох таннары ыйанарый? (муус чопчу).
- Ийэн ийэтэ туох дэнэрий? (эбээ).
- Нэдиэлэ тердус кунэ ханныгый? (чэппиэр).
- Тиьи куннэ хаста сууналларый? (иккитэ).

4.Бырайыак мониторинга

Хас биирдии оџо ситимнээх санатын, тылын саппааһын баайын, дорџоону чуолкайдык сангарарын уонна уус-уран айымньыны билэрин кэтээн көрүү мониторинг. Мониторинг үөрэх сылын саџалананытыгар алтынньы ыйтан саџаланар уонна үөрэх сылын бүтэрин саџана ыам ыйыгар бүтэр

Улахан уонна бэлэмнэнии бөлөх оџолоругар аналлаах диаграмма (тыл сайдыытыгар)

Үөрэх сыла саџаланарыгар **дорџоону чуолкайдык сангарарга**, грамотаџа бэлэмнэрэ 40% буолбут буоллаџына билинни кердериуубут 70% буолла онон оџолор дорџоону чуолкайдык сангараллара, грамотаџа бэлэмнэрэ 30% үрдээтэ.

Үөрэх сыла саџаланарыгар **ситимнээх саната** 35% буолбут буоллаџына билинни туругунан 65% буолла онон оџолор ситимнээх саналара 30% үрдээтэ.

Үөрэх сыла саџаланарыгар **тыл саппааһа** 55% буолбут буоллаџына билинни кердериуубут 75% буолла онон оџолор тылларын саппааһын баайа 27% үрдээтэ.

Үөрэх сыла саџаланарыгар **уус-уран айымньыны билэллэрэ** 35% буолбут буоллаџына билиннинэн 65% буолла онон оџолор уус-уран айымньыны билэллэрэ 30% үрдээтэ.

6.Түмүк

Сахабыт тылын, культуратын бараммат барҕа баайа, айар тылын алыба саха оҕотун дууһатын байытар,кэрэни кэрэхсиир,өйүн сытыылыыр,сымнаҕас,аһыныгас санаалыыр,уус-ураннык кэпсиир,суруйар уонна айар дьобурун сайыннарар. Сахалыы тылга иитилибит оҕо оскуолаҕа чэпчэкирик үөрэнэр,оҕолору кытта тапсар,бодоруһар,бэйэтин наадатын быһаарсар.Бу барыта оҕо бэйэтин «Мин киһибин» диэн сананарыгар кыах биэрэр.

Билинни оҕолор икки тылга буккуллуулаахтар, Ийэ тылбытын, тыл баайын хаалларар сыалтан оҕону оонньуунан иитэргэ методикалары булан-билсэн, оонньуулары булан-наардаан,картотека онордубут.

Бырайыакка киирэр оонньууларбыт чопчу сыаллаахтар-соруктаахтар, ис хоһоонноохтор. Төрөөбүт төрүт тылы сайыннарыыга 3 салааҕа араардым-тыл оонньуулар,дидактической остуол оонньуулар уонна хамсаныылаах оонньуулары киллэрэн биэрдим.

Үөрэх сыла саҕалананытыгар уонна бүтүүтүгэр мониторинг ыттым,мониторинг көрдөрүүтүнэн үөрэх дьыла саҕаланарыгар дорҕоону чуолкайдык санарарга,грамотаҕа бэлэмнэрэ 40% буолбут буоллаҕына билинни көрдөрүүбүт 70%,ол аата 30% үрдээтэ,эбиллии баар.

Бырайыакпар сүрүн сыалым –соругум төрөппүтү кытта үлэ киирэр. Төрөппүттэр кэлии-барыы буолан киһи улаханнык туппат, ол да буоллар кыттыһа сатыыллар. Оонньууга туттарга сана оонньуулары булан-талан киллэрэбит.

Тыл оонньуулар оҕо тылын саппааһа, айар, толкуйдуур, ситимнээн кэпсиир, ойуулаан-дьүһүннээн, уобарастаан өйдүүр дьобура сайдарыгар, элбэҕи билэригэр, айарыгар олус наадалаах уонна тирэх буолар. Оҕо булугас өйүн эрчийэн, тыл баайын баһылаан төрөөбүт тылын үйэтитэр, сахалыы тыынныыр баай тыллаах дьон буолалларыгар көмөлөһөр. Оҕону кыра сааһыттан эрчийдэххэ, үөрэттэххэ туһунан толкуйдаах, сайдыылаах, билиилээх буола улаатар. Итиннэ тыл оонньууга улахан олугу уураар.

Болҕомтобут иһин махтал!

Туһаныллыбыт литература:

- 1.Тыл сайдыыта,К.Р.Заровняева.Дьокуускай «Айар» 2022.
- 2.Тыл оонньуута,Алып Ча5аан.Дьокуускай, «Бичик» 2019.
- 3.Оонньоохха-керүлүөххэ,А.А.Неустроева,С.Е.Николаев.Дьокуускай «Айар» 2023.
- 4.Өбүгэ оонньуутун түһүлгэтэ,Н.П.Татаринова,Н.С.Павлова.Дьокуускай, «Айар»2021.
- 5.Саха оҕотун бастын кинигэтэ,А.И.Жерготова. «Айар» 2022,Дьокуускай.
- 6.Сахалыы оонньуулар,П.К.Васильев,М.К.Охлопков,Дьокуускай «Бичик».
7. «Кэнчээри» К.И.Васильева, А.П.Алексеева, Дьокуускай “Бичик” 2013.
8. «Кустук». , Оскуола иннинээҕи үөрэхтээһин бырагыраамата, Т.И. Никифорова,Л.В.Попова, «Бичик». Дьокуускай 2022.

